

שְׁלִישׁ בַּבְּמִקְרָא

גליון 5

לְעוֹלָם יִשְׁלַשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו שְׁלִישׁ בַּמִּקְרָא

פרשת תרומה ה' אלפים תשע"ח

מגזין תנ"ך

ללימוד והעמקה בנושאים וסוגיות בכתבי הקודש

”וַיִּקְרָא יְהוָה אֶל הַכֹּהֲנִים הַיּוֹשֵׁב בְּזוֹכְרוֹן
וַיֹּאמֶר וְזוֹכְרוֹן לְפָנַי קָרִית אֲרֻבֶּעַ”

ההספק השבועי:

תורה: פרשת תרומה

נביאים: שופטים פרקים א-ה

כתובים: דברי הימים א פרקים יט-כב

תוכן העניינים:

ג.....	תמצית העניינים
ד.....	אישי התנ"ך דבורה
ה.....	סוגיא במקרא
ז.....	ערים תנ"כיות
ח.....	פרשני המקרא רבי יהודה אבן בלעם
י.....	לעיונא

בעמוד השער
תמונת מערת המכפלה
מאת Ooman - נוצר על ידי מעלה היצירה

המפה שהובאה בשער הגליון הקודם
מתוך "חזון הנביאים"
באדיבות המחבר שליט"א

יוצא לאור ע"י מערכת "שליש במקרא".

ליצירת קשר:

shlishe24@gmail.com

התמונות באדיבות "ויקיפדיה".

תמצית הענינים

תמצית הפרקים הנלמדים בהספק השבועי

תורה: פרשת תרומה

- א. תרומת המשכן.
- ב. תבנית כלי המשכן: ארון שולחן ומנורה.
- ג. צורת העמדת המשכן: יריעות המשכן, אהל המשכן, וקרשי המשכן.
- ד. מזבח החיצון.
- ה. העמדת חצר המשכן.

נביאים: שופטים פרקים א-ה

פרק א

- א. עליית יהודה עם שמעון להילחם ביושבי הארץ.
- ב. פרשת עתניאל בן קנז שהכה את קרית ספר וקיבל את עכסה בת כלב.
- ג. המקומות אשר לא הורישו השבטים.

פרק ב

- א. התוכחה של מלאך ה' בבוכים, על אשר לא הורישו את יושבי הארץ.
- ב. סיום תקופת 'דור באי הארץ' אשר עבדו את ה'.
- ג. הקדמת ספר שופטים, המתארת היאך ישראל חטאו ולקו וצעקו ונושעו ע"י השופטים וחוזר חלילה.

פרק ג

- א. הגוים אשר הניח ה' לנסות את ישראל, ושחטאו ישראל והתחתנו בגוים ועבדו אלוהיהם.
- ב. שעבוד כושן רשעתים - מלך ארם נהרים, והתשועה ביד עתניאל בן קנז.
- ג. שעבוד עגלון - מלך מואב, ותשועתם ביד אהוד בן גרא.
- ד. שמגר בן ענת.

פרק ד

- א. שעבוד ישראל ביד יבין - מלך כנען, המלחמה עם סיסרא, וישועתם ביד דבורה ברק ויעל.

פרק ה

- א. שירת דבורה וברק.

כתובים: דברי הימים-א פרקים טו-יח

פרקים יט-כ

- א. המלחמה עם בני עמון.
- ב. המלחמה עם ארם.
- ג. השחתת ארץ בני עמון.
- ד. מלחמות עם פלשתים.

פרק כא

- א. דוד מונה את ישראל, המגיפה, המזבח בגורן ארנן היבوسی, ועניית ה' באש מן השמים.

פרק כב

- א. דוד מחליט שזה יהיה מקום המקדש, ומכין את התשתית לבניית בית המקדש.

אִישֵי הַתַּנ"ךְ

דמויות מן התנ"ך

דבורה

יש דעה שהמעשה המתואר במגילת רות, היה בתקופת דבורה הנביאה⁷, ולכן נאמר בימי 'שפוט השופטים', כיון שדבורה וברק שפטו את ישראל יחד.

בימיה של דבורה התפתח היישוב היהודי בארץ באופן משמעותי, וחז"ל אמרו כי כפרים שנחרבו בימי סיסרא, הפכו תחת הנהגתה של דבורה לערים גדולות⁸.

במסגרת הבאנו מספר 'תנא דבי אליהו', מסורת מענינת שהיה לחז"ל, על הסיבה שזכתה דבורה לנבואה.

1 ממדרש תהילים - כב.

2 תנא דבי אליהו - רבה, פרק ט.

3 מגילה דף יד ע"א.

4 בראשית רבתי פרשת חיי שרה. [יש עוד כמה

גירסאות דומות]

5 תנא דבי אליהו - אליהו רבה, פרק ט.

6 שם

7 ראה תחילת 'רות רבה'.

8 ילקוט שמעוני שופטים, רמז מט.

דבורה הנביאה היתה משבט נפתלי¹, והיא שפטה את ישראל אחרי שמגר בן ענת, והיתה הרביעית בשופטי ישראל.

משמעות דברי חז"ל², כי ברק בן אבינועם היה בעלה של דבורה, ואמרו כי זכה לכך אע"פ שהיה עם-הארץ, כיון ששימש את הזקנים בימות יהושע ולאחר מות יהושע. [וראה עוד במסגרת].

דבורה היא היחידה מבין שופטי ישראל אשר מתוארת כנביאה, וחז"ל אמרו כי היתה משבע נשים נביאות שעמדו לישראל³, וכ"ב הנשים הכשרות שעמדו בעולם⁴.

דורה של דבורה היה אחד הדורות הירודים ביותר בתולדות ישראל, ואמרו חכמים שבעת ההיא היו בישראל תלמידי חכמים בודדים⁵.

כפסוק נאמר שדבורה ישבה תחת עץ ה'תומר', ואמרו חז"ל שישבה שם על מנת שלא תתיחד עם האנשים אשר עלו אליה למשפט.

מלבד מה שעלו אליה ישראל למשפט, אמרו חכמים כי היתה דבורה יושבת תחת דקל, ומלמדת תורה לרבים⁶.

וכי מה טיבה של דבורה שהיא היתה שופטת את ישראל בעת ההיא ומתנבאה עליהם. והלא פנחס בן אלעזר היה בימים ההם?

מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ, בין ישראל בין גוי, בין איש בין אישה, בין עבד בין ששפחה, הכל לפי המעשה שהוא עושה, כך רוח-הקודש שורה עליו!

כך אמרו: בעלה של דבורה עם-הארץ היה. אמרה לו אשתו: בא ואעשה לך פתילות, והולך אותם לבית-המקדש שבשילה, מה אם יהיה חלקך בין אנשים כשרים שבהם, ותזכה לעולם הבא. והוא היה עושה פתילות עבות, כדי שיהא אורן מרובה - לפיכך נקרא שמו 'לפידות'...

הקב"ה בוחן כליות ולב הוא, ואמר הקב"ה לדבורה: אתם כונתם לשם שמים - ועשיתם פתילות עבות כדי שיהא אורן מרובה, גם אני ארבה אתכם בישראל וביהודה, ובשנים עשר שבטי ישראל.

(תנא דבי אליהו - רבה, פרק ט.)

סוגיא במקרא

שופט או מושיע

ישנם שני הגדרות בהם מוגדרים השופטים. שופט ומושיע. ישנם אשר זכו לשני ההגדרות ויש שזכו לאחד מהם. בשורות הבאות הבאנו את הפסוקים הרלוונטיים של כל שופט ושופט. שימו לב כי כמעט כל פרשה נפתחת בכך שישראל עשו את הרע בעיני ה', ואחר כך בתיאור הצרה, ואח"כ בתשועה שבאה ע"י השופט. שימו לב ג"כ שיש שופטים שמתואר ששפטו את ישראל סך שנים מסוים, ויש שכתוב רק שהארץ שקטה כך וכך שנים.

לא נעסוק כאן כלל בסיבת הדבר וכל לומד יכול לנסות לפתור את סיבת השינויים בין כל שופט ושופט.

פתיחה

"וַיִּקְרָא ה' **שֹׁפְטִים וַיּוֹשִׁיעוּם** מִיַּד שְׂסִיחֵם. וְגַם אֵל שֹׁפְטֵיהֶם לֹא שָׁמְעוּ כִּי זָנוּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם סָרוּ מֵהָרַךְ מִן הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכוּ אֲבוֹתָם לְשִׁמְעַת מִצְוֹת יְהוָה לֹא עָשׂוּ כֵן. וְכִי הָקִים יְהוָה לָהֶם **שֹׁפְטִים** וְהָיָה יְהוָה עִם הַשֹּׁפֵט וְהוֹשִׁיעֵם מִיַּד אֲבִיהֶם כֹּל יְמֵי הַשֹּׁפֵט כִּי יִנָּחַם יְהוָה מִנְּאֻקָּתָם מִפְּנֵי לְחִצֵּיהֶם וּדְחִיקֵיהֶם. וְהָיָה בְּמוֹת הַשֹּׁפֵט יֵשְׁבוּ וְהִשְׁחִיתוּ מֵאֲבוֹתָם לְלֶקֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לְעַבְדָּם וּלְהִשְׁתַּחֲוֹת לָהֶם לֹא הִפִּילוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם וּמִדְרָכָם הַקָּשָׁה". (ב, טז-ט)

עתניאל בן קנז

"וַיַּעַשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הָרַע בְּעֵינֵי יי וַיִּשְׁכַּחוּ אֶת יי אֱלֹהֵיהֶם וַיַּעֲבְדוּ אֶת הַבְּעָלִים וְאֶת הָאֲשֵׁרוֹת. וַיַּחַר אֶף יי בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּמְכָּרֵם בְּיַד כּוֹשֵׁן רְשָׁעִיתִים מֶלֶךְ אֲרָם נְהָרִים וַיַּעֲבְדוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת כּוֹשֵׁן רְשָׁעִיתִים שְׁמֹנֶה שָׁנִים. וַיִּזְעַקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל יי וַיִּקְרָא יי **מוֹשִׁיעַ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיּוֹשִׁיעֵם** אֶת עֲתַנְיָאֵל בֶּן קִנְז אַחֵי כָלֵב הַקָּטָן מִמֶּנּוּ. וְתָהִי עֲלֵיו רֹחַ יי וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיֵּצֵא לְמִלְחָמָה וַיִּתֵּן יי בְּיָדוֹ אֶת כּוֹשֵׁן רְשָׁעִיתִים מֶלֶךְ אֲרָם וַתִּעַז יְדוֹ עַל כּוֹשֵׁן רְשָׁעִיתִים. וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבַּעִים שָׁנָה וַיָּמָת עֲתַנְיָאֵל בֶּן קִנְז". (ג ז-יא)

אהוד בן גרא

"וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יי וַיַּחֲזִק יי אֶת עַגְלוֹן מֶלֶךְ מוֹאָב עַל יִשְׂרָאֵל עַל כִּי עָשׂוּ אֶת הָרַע בְּעֵינֵי יי. וַיִּזְעַקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל יי וַיִּקְרָא יי לָהֶם **מוֹשִׁיעַ** אֶת אַהוּד בֶּן גְּרָא בֶּן הַיְמִינִי. וַתִּכְנַע מוֹאָב בַּיּוֹם הַהוּא תַּחַת יַד יִשְׂרָאֵל וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ שְׁמוֹנִים שָׁנָה. (ג, יב-ל)

שמגר בן ענת

"וְאַחֲרָיו הָיָה שְׁמֹגֵר בֶּן עֲנַת וַיַּר אֶת פְּלִשְׁתִּים שֵׁשׁ מֵאוֹת אִישׁ בְּמִלְמַד הַבְּקָר וַיִּשַׁע גַּם הוּא אֶת יִשְׂרָאֵל"

דבורה אשת לפידות

"וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יי וְאַהוּד מָת. וַיִּזְעַקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל יי. וַדְּבֹרָה אִשָּׁה נְבִיאָה אִשְׁתַּ לְּפִידוֹת הִיא **שֹׁפְטָה** אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעַת הַהִיא. וְהִיא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תִּמְרַת דְּבֹרָה בֵּין הַרְמָה וּבֵין בֵּית אֵל בְּהַר אֲפָרַיִם וַיַּעֲלוּ אֵלֶיהָ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפָּט" (ד א-ה). "כֵּן יֵאבְדוּ כָל אוֹיְבֶיהָ יי וְאַהֲבִיּוֹ כִּצְאֵת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרַתוֹ וַתִּשְׁקֹט הָאָרֶץ אַרְבַּעִים שָׁנָה". (ה, לא)

"וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל הָרַע בְּעֵינֵי יי וַיִּתְּנֻם יי בְּיַד מִדְּוָן שֶׁבַע שָׁנִים. וַיָּבֹא מֶלֶאךָ יי וַיֵּשֶׁב תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בְּעַפְרָה אֲשֶׁר לְיוֹאֲשׁ אָבִי הָעֶזְרִי וְגִדְעוֹן בְּנוֹ חֲבֵט חֲטִים בְּגַת לְהַנִּיס מִפְּנֵי מִדְּוָן. וַיִּפֹּן אֵלָיו יי וַיֹּאמֶר לָךְ בְּכַחַךְ זֶה **וְהוֹשַׁעַת** אֶת יִשְׂרָאֵל מִכַּף מִדְּוָן הֲלֹא שְׁלַחְתִּיהָ. (ו, א-יד) "וַיִּכְנַע מִדְּוָן לִפְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא יָסַפוּ לִשְׂאת רֹאשׁם **וַתִּשְׁקֹט** הָאָרֶץ **אַרְבַּעִים שָׁנָה** בִּימֵי גִדְעוֹן. וַיְהִי כִּאֲשֶׁר מֵת גִּדְעוֹן וַיָּשׁוּבוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּזְנוּ אַחֲרָי הַבְּעָלִים וַיִּשְׁיִמוּ לָהֶם בְּעַל בְּרִית לְאֱלֹהִים. (ח, כח-לג)

אבימלך

"וַיִּשֶׁר אֲבִימֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשׁ שָׁנִים". (ט, כב)

תולע בן פואה

"וַיִּקָּם אַחֲרָי אֲבִימֶלֶךְ **לְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל** תּוֹלַע בֶּן פּוּאָה בֶּן דָּוִדוּ אִישׁ יִשְׁשַׁכָּר וְהוּא יָשֵׁב בְּשֹׁמֵר בְּהַר אֶפְרָיִם. **וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל** עֶשְׂרִים וְשָׁלֹשׁ שָׁנָה וַיָּמָת וַיִּקָּבֵר בְּשֹׁמֵר". (י, א-ב)

יאיר הגלעדי

"וַיִּקָּם אַחֲרָיו יְאִיר הַגַּלְעָדִי **וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל** עֶשְׂרִים וְשֵׁתִים שָׁנָה". (שם ג)

יפתח הגלעדי

וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יי. (שם ו) **וַיִּשְׁפֹּט יַפְתָּח אֶת יִשְׂרָאֵל** שֵׁשׁ שָׁנִים וַיָּמָת יַפְתָּח הַגַּלְעָדִי וַיִּקָּבֵר בְּעַרֵי גַלְעָד". (יב, ז)

אבצן

"**וַיִּשְׁפֹּט אַחֲרָיו אֶת יִשְׂרָאֵל אֲבָצָן מִבֵּית לָחֶם**". (שם ח)

אילון

"**וַיִּשְׁפֹּט אַחֲרָיו אֶת יִשְׂרָאֵל אֵילוֹן הַזְּבוּלִנִי וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל** עֶשֶׂר שָׁנִים". (שם יא)

עבדון בן הלל

"**וַיִּשְׁפֹּט אַחֲרָיו אֶת יִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹן בֶּן הַלֵּל הַפְּרַעְתּוֹנִי**. וַיְהִי לוֹ אַרְבָּעִים בָּנִים וְשָׁלֹשִׁים בָּנֵי בָנִים רֹכְבִים עַל שְׁבָעִים עָרָם **וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל** שְׁמֹנֶה שָׁנִים". (שם יג-יד)

שמשון

"וַיִּסְפוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי יי. כִּי הִנָּה הָרָה וַיִּלְדֶּת בֶּן וּמוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רֹאשׁוֹ כִּי תִזִּיר אֱלֹהִים יְהִי הַנָּעַר מִן הַבְּטָן וְהוּא יַחַל **לְהוֹשִׁיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל** מִיַּד פְּלִשְׁתִּים" (יג, א-ה) "**וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל** בִּימֵי פְּלִשְׁתִּים עֶשְׂרִים שָׁנָה". (טו, כ).

ערים תנ"כיות

חברון

העיר חברון, היתה עיר מקלט, והיא ניתנה לבני אהרן לשבת בה. (יהושע כא יג)

לאחר מות שאול, עלה דוד מצקלג שם ישב בחסות אכיש מלך גת, וישב בחברון שם מלך על יהודה. "וַיְהִי מִסְפַּר הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה דָּוִד מְלֹךְ בְּחֶבְרוֹן עַל בֵּית יְהוּדָה שָׁבַע שָׁנִים וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים". (שמואל-ב ב, יא). ובחברון נולדו ששת בניו הגדולים (שם פרק ג)

לחברון עלה אבנר בן נר – שר צבא ישראל, להמליך את דוד על כל ישראל, ושם נקבר אחר

שהרגו יואב בן צרויה. (שם)

ולבסוף נמשך דוד בחברון למלך על כל ישראל: "וַיָּבֹאוּ כָל שְׂבִיטֵי יִשְׂרָאֵל אֶל דָּוִד חֶבְרוֹנָה וַיֵּאמְרוּ לְאִמֵּר הֲנֵנוּ עֹצְמָה וּבְשָׂרָה אֲנַחְנוּ. גַּם אֲתָמוּל גַּם שְׁלֹשׁוֹם בְּהִיּוֹת שָׂאוּל מְלֹךְ עָלֵינוּ אִתָּה הַיְיִתְּ הַמּוֹצִיא וְהַמְבִּיא אֶת יִשְׂרָאֵל וַיֵּאמֶר יְיָ לְךָ אִתָּה תִרְעָה אֶת עַמִּי

אֶת יִשְׂרָאֵל וְאַתָּה תִּהְיֶה לְנֶגִיד עַל יִשְׂרָאֵל. וַיָּבֹאוּ כָל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל הַמֶּלֶךְ חֶבְרוֹנָה וַיִּכְרֹת לָהֶם הַמֶּלֶךְ דָּוִד בְּרִית בְּחֶבְרוֹן לְפָנָיו יְיָ וַיִּמְשְׁחוּ אֶת דָּוִד לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל" (שם פרק ה)

אף אבשלום כשמרד בדוד, מלך בחברון (שם פרק טו)

מערת המכפלה

כאשר מתה שרה בחברון, הלך לשם אברהם לספוד לה ולבכותה. אברהם קנה מעפרון החתי את מערת המכפלה עם השדה, וקבר שם את שרה. מאוחר מכן נקברו שם: אברהם, יצחק ורבקה, יעקב לאה.

אחת הערים המזוהות ביותר עם תולדות עמנו, היא חברון.

חברון נבנתה שבע שנים לפני צוען שבמצרים. (במדבר יג, כב)

זהו המקום הראשון בו ישב אברהם אבינו כאשר עלה לארץ בציוי הבורא. (בראשית יג יח)

בחברון גרו אברהם ויצחק ואף יעקב ישב שם מזמן שובו מחרן, ועד ירידתו למצרים. (שם לה, כז)

מאת Ooman - נוצר על ידי מעלה היצירה

כאשר שלח משה מרגלים לארץ, באו הם עד חברון, ומוזכר שהיו שם בני הענק. (במדבר יג, כב)

קודם כיבוש הארץ, נקראה חברון 'קרית ארבע' על שם ארבע – שהיה

האדם הגדול בענקים. (יהושע יד, טו)

במלחמות יהושע, מוזכרת חברון כאחת מחמשת ממלכות האמורי, אשר עלו להילחם בגבעונים אשר השלימו עם יהושע. ויהושע הכה את חברון ולא השאיר בה שריד. (יהושע י)

כמו כן מוזכר שיהושע הכרית את הענקים מחברון וסביבתה.

"הַיְיִתְּהָ חֶבְרוֹן לְכָל־בֶּן יְפֹנֶה הַקָּנָזִי לְנַחֲלָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה יַעַן אֲשֶׁר מָלָא אֶתְרֵי יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". (יהושע יד, יד)

פרשני המקרא

תולדותיהם של מפרשי התנ"ך

רבי יהודה אבן בלעם

מאת: הרב משה שמואל פרל-גולד.

כבר הרמב"ם באיגרת 'תחית המתים'⁴ שלו מזכיר את 'אבן בלעם' ורעהו רבי משה בן ג'קטליא, בתאור - 'אנשי התבונה מן המפרשים', כמו"כ חיבוריו של 'אבן בלעם', נזכרים רבות אצל רבי אברהם אבן עזרא בפירושו לתנ"ך

במקומות רבים ובהקדמתו לספר 'מאזנים', כמו כן הוא מובא אצל חכמים מאוחרים יותר, כהרד"ק (בספר השרשים שרש לאך), רבי אשתורי הפרחי בעל 'כפתור ופרח' (בפרק נח), ואצל רבי יהושע אבן שועיב תלמיד הרמב"ן (בדרשותיו לפר' בהר ופר' בחוקותי).

מלבד פירושו למקרא וחיבוריו בחכמת הדקדוק שיפוטו להלן, היה 'אבן בלעם' גם מראשוני הפייטנים הספרדיים וחיבר כמה וכמה פיוטים שנכנסו למחזורי הספרדים השונים, ואף כמה

מפיוטיו נכנסו למחזור רומא (כמנהג איטליאני), מה שמורה

על קדמות התפשטותם, ועל הסמכות הגדולה שניתנה למחברם.

הפיוט הידוע ביותר משלו, היא הבקשה או הסליחה 'בזכרי על משכבי' הנאמרת בערב ראש השנה. [יש לצי' כי יש הנוקטים כי כל פיוט החתום באקרוסטיכון⁵ בשם 'בלעם' הוא יצא מעטו⁶, ויש מקום לדון בכך].

רבינו יהודה בן שמואל אבן בלעם (נודע בכינויו בערבית כ'אבו זכרייה יחיא'¹ או 'אבן אלעם'). הוא פרשן מקרא מהקדומים ביותר בספרד, מדקדק ואיש הלכה.

טולדו - עיר הולדת רבי יהודה אבן בלעם

'אבן בלעם' נולד בעיר 'טולדו' (Toledo) – טוליטולא בלשון היהודים) שבספרד למשפחה מיוחסת, בשנת ד' אלפים תש"ס, שם השתלם אצל חכמי העיר [לדוגמא רבי יונה אבן ג'אנח] בתורה ובדקדוק, ובהמשך חייו עבר לעיר סביליה (Sevilla - סב'יה) ושם כפה"נ נפטר בשנת ד' אלפים תתל"א².

מלבד פרטים אלה לא ידועים לנו עוד פרטים ביוגרפיים - על חייו של רבי יהודה אבן בלעם, מלבד העובדה שהיה בר פלוגתא של רבי משה אבן ג'קטילא בעניני דקדוק רבים,

ויתכן שאף התכתב עמו בענינים אלו.

'אבן בלעם' כתב את פירושו על רוב ספרי המקרא בשפה הערבית-יהודית (- ערבית ספרותית קלאסית, הכוללת בתוכה יסודות לשון מאוחרים, ונכתבת באותיות עבריות³), פירושו הושפעה רבות מפירושו של הרב סעדיה גאון (רס"ג), אבל כמדומה שהוא ראש וראשון לגישה הפרשנית של פרשני ספרד, במה שהוא מנתח את הכתוב בכלים דקדוקיים ועל פי הפשט, אם כי יש לציין שהוא נמנע מאד מפירוש שאינו הולם את דברי חז"ל.

¹ כך הוא חותם בפיוטו - 'בזכרי על משכבי', וראה ע"כ עוד ב-'אתר הפיוט', על חייו ופועלו של ר' יהודה אבן בלעם, פרשן מקרא ופייטן.
² על כך ראה אצל א. שלוסבארג, 'תרומה חדשה-ישנה לפרשנות המקרא של ימי הביניים', קובץ 'סיני' קלג א עמ' קיז-קכח, ואצל - י. האס, 'פירוש אברבנאל לממחרת השבת', באתר אוניברסיטת בר-אילן.
³ זו היא צורת הכתיבה מימות רס"ג דרך פרשני ספורד ועד אחרוני תלמידי בית מדרשו של הרמב"ם במצרים.

⁴ ד"ה: 'וכבר ספקו'.
⁵ כך נקראת חתימת שם הפייטן או כל ענין אחר (כגון סדר א"ב), בראשי הבתים או השורות של הפיוט או השיר. [לפעמים החתימה היא בצורות שונות קצת ואין כאן מקומו].
⁶ כך כתב פרופ' חיים שירמן, במאמרו 'המשוררים בני דורם של משה אבן עזרא ויהודה הלוי', בקובץ 'ידיעות המכון למחקר בשירה העברית' (ברלין 1936) כרך שני עמ' 145.

חיבוריו

פירוש למקרא. כפה"נ חיבר 'אבן בלעם' את פרושו על התנ"ך כולו, אך רק רובו מצוי בידינו, חיבור זה נכתב במקורו בשפה הערבית (ראה לעיל), ואינו ככל פירושי המקרא הנפוצים, כיון שאינו פירוש הצמוד למילות המקרא, אלא הוא רק בא לבאר המילים והענינים המוקשים שבו, ולפיכך הוא אינו רציף על סדר המקרא.

במדבר ודברים הדפיס פרופ' מ. פרץ בשנת תש"ל, ואת הפירוש לספר ישעיה הדפיס פרופ' משה גשן-גוטשטיין בשנת תשנ"ב, ולאחמ"כ דפיס פרופ' מ. פרץ את הפירוש לספר יחזקאל בשנת תש"ס ואת הפירוש לספר ירמיה בשנת תשס"ב, כולם ע"י אוניברסיטת בר-אילן שברמת גן. כמו"כ יצאו קטעים רבים מפירוש זה במאמרים שונים. [ראה במפתח 'שרי האלף' עמ' תשטז, ובהקדמת א"ש פאזננסקי לפירוש ספר יהושע, ואצל א. שלוסבארג, 'תרומה חדשה-ישנה לפרשנות המקרא של ימי הביניים', קובץ 'סיני' קלג א עמ' קיח הערה 4 והערה 11. וראה עוד אצל מ. פרץ במבואו לפירוש על ירמיה עמ' 9].

חיבור זה נתחלק לשני חלקים, הראשון. נקרא בערבית 'כתאב אל-תרג'יח' (ספר ההכרעה), והוא על חמשה חומשי תורה. והשני. נקרא בערבית 'נכת אל-מקרא' (דקדוקי המקרא), והוא המפרש את ספרי הנביאים והכתובים, חלק זה נתחבר על פי בקשת תלמידו שיבאר לו את המילים הקשות שבמקרא (ראה הקדמת המחבר לספרו). [על ההדל בין שני החלקים ראה אצל א. שלוסבארג, 'תרומה חדשה-ישנה לפרשנות המקרא של ימי הביניים', קובץ 'סיני' קלג א עמ' קיט-קכ].

ספר הצימוד. ספר בדקדוק הדין בענינים צמידות המילים ועוד. ראה עליו אצל י. האס, 'פירוש אברבנאל לממחרת השבת', באתר אוניברסיטת בר-אילן.

לראשונה נדפס פירוש זה לספר יהושע במקור הערבי ע"י פרופ' ש"א פאזננסקי בספר היובל 'ברכת אברהם', ולאחמ"כ בפנ"ע בברלין בשנת תרס"ג, שלש שנים לאחמ"כ הדפיס פאזננסקי את הפירוש לספר שופטים גם הוא במקור הערבי בפפד"מ בשנת תרס"ו. בשנת תרס"ט הדפיס החוקר י. איזראילסון את הפי' לספר ירמיה בקייב, כשגם הוא מדפיס רק את המקור הערבי. לראשונה נדפס פי' כולל תרגום לעברית, במחברת 'זכרון לראשונים' של א"א הרכבי מחברת ג, שם נדפס הפירוש לספר שמואל ח"א, ובשנים האחרונות החלו להדפיס את החיבור הזה במהדורות מדעיות, את הפירוש לספרים

חיבורים נוספים בדקדוק שחיבר ואינם בידינו אבל נזכרו ע"י הקדמונים, הם: חיבור על המלים הנרדפות. חיבור על מילות הטעם. ספר ה'תגניס'. ספר הפעלים שהם מגזרת השמות. חיבור על פעלים שנגזרו משמות עצם. 'חרוף אל-מעני' מילות הענינים. כמו"כ חיבר קיצור מספריו בדקדוק של רבי יהודה אבן חיוג'.

ספר 'טעמי המקרא' (נדפס לראשונה בפאריס שנת שכ"ו), הוא מיוחס לו, אבל איננו שלו. עי על כך אצל ח. ילון, 'אגלולי כללי השווא', בקובץ 'לשונו' כז-כח, עמ' 84.

לְעִיּוֹנָא

שתי פתיחות לספר שופטים

בתחילת ספר שופטים נראה כאילו יש שתי פתיחות שונות. הפתיחה הראשונה היא, מתחילת הספר ועד פרק ב, ה. חלק זה מתאר את עליית השבטים להילחם ביושבי הארץ, והגוים אשר לא הורישו כל שבט ושבט. ולאחר מכן התוכחה שהוכיח מלאך ה' את ישראל בכוכים.

הפתיחה השנייה מתחלת בפרק ב' פסוק ו', שם מתואר היאך ישראל עבדו את ה' כל ימות יהושע והזקנים, ואילו לאחר מכן עשו את הרע בעיני ה', וכתוצאה מכך נמכרו ביד אויביהם. פתיחה זו היא הבסיס לכל אירועי ספר שופטים, המתארים היאך בני ישראל עובדים עבו"ז, וכתוצאה מכך נופלים לפני אויביהם, ואז ה' שולח להם מושיעים. בפסוק מתואר, שישאל שמעו לשופט כל ימי חייו, וכתוצאה מכך ה' מצילם מיד אויביהם, ואילו לאחר מות השופט, חזרו ישראל לעבוד עבו"ז וחזר חלילה.

נראה מסמיכת שתי הקדמות אלו, כי שורש הקלקול של הדור שאחר מות יהושע, נעוץ בחטא של הדור הראשון של יושבי הארץ - אשר לא הורישו את הגוים. אם היו הדור הראשון מורישים את האומות מהארץ, הרי שאף אם הדור השני היו ברמה רוחנית ירודה יותר מצד עצמם, אבל לא היה את הפיתוי בדמות עובדי עבודה זרה שנשארו ביניהם.

נקודה נוספת שיש להשים אליה לב, כי אמנם הורשת הגוים מארץ כנען, היא מצוה על בני ישראל, וכאמור חוסר השלמת מצוה זו, גרמה בסופו של דבר לנפילת הדור השני של יושבי הארץ, בחטאי הגוים הנותרים.

אבל אחר שכבר חטאו ישראל, כבר מצאנו שה' משאיר בכונה תחילה גוים בארץ: "לְמַעַן נִסּוּת בָּם אֶת יִשְׂרָאֵל הַשְׁמָרִים הֵם אֶת דְּרֹךְ יְיָ לְלַקֵּת בָּם כַּאֲשֶׁר שְׁמְרוּ אֲבוֹתָם אִם לֹא" (ב, כב). הרי שאותם גוים שהיוו את סיבת נפילתם של ישראל, הם הם ה'שומרים' את ישראל לבל יחטאו יותר מדי, ע"י שכאשר חטאו ישראל, הציקו אותם אומות בעצמם לישראל, עד שחזרו ישראל בתשובה.

"עַל פְּלִגֵי מַיִם"

אמר רבי תנחום בר חנילאי: לעולם ישלש אדם שנותיו - שלישי במקרא, שלישי במשנה, שלישי בתלמוד. מי ידע איניש כמה חי? כי קאמרינן ביומי. ('עבודה זרה' יט)

רש"י: ציומי - ב' ימים מקרא, וב' ימים משנה וכו', וכן כל שבוע ושבוע.

'תוספות': ציומי - בכל יום.